

the period of independence of Ukraine.

Considering the professionalisation of the teacher as a process of his professional training and continuous professional development during his/her life, the attention was focused on the analysis of the possibilities of mastering the teaching profession and the continuous growth of teachers-philologists, that was provided at different stages of the development of national education. Systematic analysis of historical and pedagogical sources using search-bibliographic, retrospective, chronological methods made it possible to notice a number of contradictions in these issues during the period and to establish the positive dynamics of education development, which resulted from their solution.

Having observed the directions of educational reforms and the nature of innovations in the activities of the educational institutions of that time and improving the qualification of teachers, the causes of complications in their implementation at different stages of the analyzed period were identified, the constructive and destructive approaches made to improve the state of education and improve the mechanisms of its development were identified.

The result of the study of scientific-pedagogical literature, analysis of archival data was the identification of factors and major trends in the development of pedagogical education in Ukraine. The above mentioned gave an opportunity to predict and outline the prospects for the development of the system of national education, in particular on the issues of forming the professional competence of teachers of subjects of the humanities and the continuous improvement of their qualification by means of postgraduate education.

Key words: development trends; professionalization of teachers; important work, postgraduate education; philology teachers; sphere of humanitarian knowledge; prospects.

Дата надходження статті: «23» серпня 2019 р.

УДК 37.091.33:37.011.33–051:37.014.525](477.72)»18/19» Гончар М. В., Конончук Н. А.*
**ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ У ДРУГОКЛАСНИХ ШКОЛАХ
 КРІЗЬ ПРИЗМУ НАГЛЯДОВОЇ ПРАКТИКИ ДНІПРОВСЬКОГО
 ПОВІТОВОГО СПОСТЕРІГАЧА ТАВРІЙСЬКОЇ ЄПАРХІЇ**

Охарактеризовано особливості інституційної організації нагляду за церковними школами наприкінці XIX – початку XX століття, що здійснювали єпархіальні та повітові спостерігачі церковнопарафіяльних шкіл.

Установлено, що повітовий спостерігач (як правило, з числа місцевих священників) здійснював інспектування всіх типів церковнопарафіяльних шкіл, зокрема другокласних: оглядав їхнє становище, надавав поради з управлінських та методичних питань; на підставі побаченого складав звіт із рекомендаціями, який направляв для узагальнення єпархіальному спостерігачу. За підсумками навчального року єпархіальний спостерігач узагальнював матеріали інспекційних візитів повітових спостерігачів і свої власні спостереження у звіті, що подався на розгляд єпархіального архієрея і єпархіальної училищної ради. Зокрема, у звіті єпархіальний спостерігач підсумовував матеріальне та дидактичне становище мережі церковних шкіл, їхнє фінансове забезпечення, якісний склад педагогічних кадрів, успіхи учнів, стан їхнього здоров'я, висловлював свої міркування щодо стану окремих шкіл (наприклад, необхідність їх закриття) або оцінював якість роботи вчителів (відзначав успіхи або пропонував звільнити).

На основі раніше неопублікованих звітів Дніпровського повітового спостерігача розкрито організаційно-педагогічні особливості підготовки народних учителів для шкіл грамоти в другокласних церковнопарафіяльних школах Таврійської єпархії, що діяли в Дніпровському повіті Таврійської губернії: жіночої в с. Козачі Лагери та чоловічої в с. Софіївка.

Акцентовано, що в другокласних школах навчальний процес тривав три роки. Учні

* © Гончар М. В., Конончук Н. А.

вивчали Закон Божий, російську та церковнослов'янську мови, арифметику, геометрію, фізику, історію (що включала історію Росії та історію церкви), церковний спів, каліграфію, дидактику, оволодівали ремеслами. Після закінчення навчання випускники отримували атестат про завершення школи та посвідчення на звання учителя.

Ключові слова: єпархіальний, повітовий спостерігач церковнопарафіяльних шкіл, Таврійська єпархія, Таврійська губернія, церковна освіта, державний контроль (нагляд) у сфері освіти.

Сучасні процеси створення й розбудови Української Помісної Православної церкви актуалізували науковий інтерес до дослідження різних аспектів історії українського православ'я, й зокрема питань церковної освіти. Нашу зацікавленість викликав управлінський досвід організації церковнопарафіальної освіти, зокрема практика наглядової діяльності інституту єпархіальних та повітових спостерігачів церковнопарафіяльних шкіл, що сформувався наприкінці XIX століття й проіснував до середини 1917 р.

Під час наукового пошуку в фондах Державного архіву в Автономній Республіці Крим (м. Сімферополь) нами були виявлені звіти, рапорти, листування Дніпровського повітового спостерігача церковнопарафіяльних шкіл Таврійської єпархії. Зокрема, вони висвітлюють освітню діяльність на початку XX ст. в Дніпровському повіті Таврійської губернії двох другокласних церковнопарафіяльних шкіл: жіночої в с. Козачі Лагері (нині – Олешківський район) та чоловічої в с. Софіївка (нині – Каховський район Херсонської області), які були аналогами сучасних педагогічних училищ та готували вчителів для церковноосвітніх закладів нижчого рівня – шкіл грамоти. Треба зазначити, що до останнього часу про освітню діяльність обох навчальних закладів майже нічого не було відомо, тому ця публікація має збагатити історико-педагогічні студії Херсонщини.

У вітчизняній педагогічній історіографії діяльність інституту єпархіальних і повітових спостерігачів майже не досліджена. Найбільш детально розкрив інституційну організацію нагляду за церковними школами, не вдаючись в інструментарій реалізації контрольних функцій, В. Перерва в монографії «Церковні школи в Україні (кінець XVIII – початок XX століття): забутий світ» [18], що вирізняється ґрунтовністю та обсягом джерельної бази. Більше уваги діяльності церковноосвітніх закладів на теренах України наприкінці XIX – початку XX ст. приділено в узагальнювальних публікаціях Н. Агаркової [1], С. Бричок [2], Г. Єрмак [6], Т. Зузяк [9], І. Петренко [19] та ін., але вони не містять жодних відомостей про інспекторську практику єпархіальних та повітових спостерігачів.

У російській історіографії питанням організаційно-педагогічної діяльності церковнопарафіяльних шкіл в різних регіонах Російської імперії знайшло більш широке відображення в наукових доробках О. Монякової [16], М. Гончарова та М. Плохової [3], Т. Коновалова [13], Р. Прокопенко [22], Т. Житенева [7], Р. Яценко [28], Т. Кузнець [15] та ін. Щодо наглядової діяльності єпархіальних та повітових спостерігачів, то до цієї проблематики зверталися у своїх працях дослідники Є. Дворецький, К. Козлов [4; 5] та Т. Красницька [14], які узагальнено розглянули генезу формування та розвитку інституту єпархіальних та повітових спостерігачів в центральних губерніях Російської імперії, але тільки як інструмент управління церковношкільною освітою, без аналізу практики реалізації їхніх контрольнонаглядових функцій.

Важливим джерелом, що, як і архівні фонди, розкриває організаційно-педагогічні особливості діяльності названих другокласних шкіл та інспекторської практики єпархіального і повітового спостерігачів, є щорічні звіти Таврійського єпархіального спостерігача про стан церковно-парафіяльних шкіл Таврійської єпархії, що публікувалися в журналі «Таврические епархиальные ведомости» (колекція цього

видання та журналу «Таврический церковно-общественный вестник» фрагментарно зберігаються в Кримській республіканській універсальній науковій бібліотеці імені Івана Франка (м. Сімферополь), а майже повний фонд – у Російській національній бібліотеці (м. Санкт-Петербург).

У цій публікації автори ставлять за мету проаналізувати практику підготовки вчителів у друтокласних церковнопарафіяльних школах Дніпровського повіту Таврійської губернії на початку ХХ ст. через аналіз наглядової діяльності Дніпровського повітового спостерігача церковнопарафіяльних шкіл Таврійської єпархії.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в українських губерніях Російської імперії сформувалася розгалужена мережа різних типів церковнопарафіяльних шкіл (далі – ЦПШ), що діяли в системі училищної ради Святійшого синоду – урядового органу управління Російською православною церквою.

Юридично друтокласні ЦПШ розпочали свою роботу після затвердження в 1902 р. Положення про церковні школи відомства Православного віросповідання. У ньому чітко визначено, що друтокласні ЦПШ – це не «вчительський придаток» до двокласних шкіл, а самостійний різновид шкільних закладів з трирічним терміном навчання. На думку В. Перерви, друтокласні ЦПШ заповнили важливу нішу: вони в умовах відсутності або ж малої поширеності педагогічної освіти стали готувати вчителів для шкіл грамоти й були своєрідним елітним прошарком церковного шкільництва, та зазвичай, розсадниками передового педагогічного досвіду [18, с. 130–134, 140].

Активне розширення мережі церковноосвітніх навчальних закладів на початку 1890-х років спричинило те, що за згоди Святійшого синоду в окремих єпархіях, на додачу до вже існуючих інституцій нагляду за ЦПШ (єпархіальних училищних рад, священників-спостерігачів), почали запроваджувати ще одну – посаду єпархіального спостерігача церковних шкіл. Положення, що регламентувало інспекторську діяльність єпархіального спостерігача розроблялося й затверджувалось кожним єпархіальним архієреєм окремо, а тому часто повноваження єпархіальних спостерігачів різнилися, а то й взагалі суперечили тогочасному законодавству [4, с. 112; 15, с. 90]. Як слушно зазначили Є. Дворецький і К. Козлов, формування нової наглядової інституції відбувалося без прямого причинно-наслідкового зв'язку між нормативним забезпеченням нової посади й самим її створенням [5, с. 113]. Тим не менш, у 1893 р. Синод видав окрему постанову, якою передбачив уведення такої посади в усіх єпархіях [18, с. 165].

Спочатку кандидатуру єпархіального спостерігача за поданням єпархіального архієрея затверджувала училищна рада Синоду. Лише в Положенні від 1896 р. обов'язки єпархіального спостерігача церковних шкіл були нормативно формалізованими, а єпархіальний архієрей набув права призначати на цю посаду цивільних осіб зі значним педагогічним досвідом.

Єпархіальний спостерігач протягом навчального року мав здійснити інспекційний огляд ЦПШ єпархії та перевірити діяльність повітових відділень єпархіальних училищних рад. Повітові спостерігачі (як правило, з числа місцевих священників) були наділені такими ж інспекторськими функціями. Під час відвідин закладів вони оглядали їхнє становище, надавали поради з управлінських та методичних питань. На підставі побаченого повітовий спостерігач складав звіт з рекомендаціями, який направляв для узагальнення єпархіальному спостерігачу.

За підсумками навчального року єпархіальний спостерігач узагальнював матеріали інспекційних візитів повітових спостерігачів і свої власні спостереження у звіті, що подавався на розгляд єпархіального архієрея і єпархіальної училищної ради. Зокрема, у звіті єпархіальний спостерігач підсумовував матеріальне та дидактичне становище мережі церковних шкіл, їхнє фінансове забезпечення, якісний склад педагогічних кадрів, успіхи учнів, стан їхнього здоров'я, висловлював свої міркування щодо стану окремих шкіл (наприклад, необхідність їх закриття) або оцінював якість

роботи вчителів (відзначав успіхи або пропонував звільнити).

Розглянемо практику інспекційної діяльності Дніпровського повітового спостерігача церковнопарафіяльних шкіл крізь призму аналізу звітів про освітню діяльність з підготовки вчителів у друтокласних церковнопарафіяльних школах, що діяли на початку ХХ ст. у Дніпровському повіті Таврійської губернії.

Церковні чиновники підходили до заснування друтокласних ЦППШ досить ґрунтовно. Планувалося відкрити по два заклади в кожному повіті. Та через обмеженість ресурсів і недостатність педагогічних кадрів ці плани не здійснили. На початок 1917 р. у Таврійській губернії діяло лише чотири друтокласних ЦППШ: дві в Дніпровському повіті: жіноча в с. Козачі Лагері (відкрилася в 1896 р.) та чоловіча в с. Софіївка (1897 р.); у Мелітопольському повіті: с. Велика Знам'янка (1910 р.) та Перекопському повіті: с. Таганаш (?), обидва заклади чоловічі [11, с. 383-384; 25, с. 958].

У залежності від місцевості і кількості населення в містах часто споруджувалися великі двоповерхові будівлі з просторими навчальними аудиторіями й гуртожитком. У сільській місцевості вони були скромнішими – одноповерховими, але також з гуртожитком. Наприклад, у Софіївській друтокласній школі в 1912–1913 н. р. на трьох відділеннях навчалось 34 хлопці, а у Козаче-Лагерській – 103 дівчини. На нашу думку, така диспропорція була пов'язана з можливостями будівель шкіл та їхніх гуртожитків умістити певну кількість учнів.

У таблиці 1 наведений розподіл учнів обох навчальних закладів за відділеннями.

Таблиця 1

Розподіл учнів Козаче-Лагерської та Софіївської друтокласних шкіл за відділеннями в 1912-1913 навчальному році

Друтокласна школа	I курс	II курс	III курс	Додатковий курс	Разом	Завершили навчання
Козаче-Лагерська (жіноча)	39	34	25	5	103	23
Софіївська (чоловіча)	19	8	7	-	34	7

Джерело: [26, арк. 12].

Переважає більшість учениць Козаче-Лагерської школи були з селянських та міщанських родин, і лише декілька – з родин священнослужителів [27, арк. 12].

До друтокласних шкіл приймалися випускники початкових шкіл віком не молодші 13 і не старші 17 років. До жіночих шкіл могли зараховувати дівчата з домашньою освітою.

Про зацікавленість у здобутті вчительської професії свідчить той факт, що в серпні 1912 р. до Козаче-Лагерської школи на 35 місць було подано 91 клопотання про бажання навчатися. Усі абітурієнтки мали скласти вступний іспит, що передбачав письмову роботу та усну відповідь на питання екзаменаційної комісії. Тим самим екзаменаційна комісія мала можливість відбирати на навчання вмотивованих та схильних до педагогічної діяльності абітурієнтів [8, арк. 6-7зв].

Оскільки навчальний процес у друтокласних школах тривав три роки, тому нікого не дивувало, що учителями шкіл грамоти могли бути хлопці та дівчата 16–18-річного віку.

Навчальний рік розпочинався на початку вересня із загального молебня й тривав до травня-червня. До навчальної програми входило вивчення таких предметів: Закон Божий, російська та церковнослов'янська мови, арифметика, геометрія, фізика, історія (яка включала історію Росії та історію церкви), церковний спів, каліграфія, дидактика. Окрім того, у Козаче-Лагерській школі для дівчат викладалося рукоділля, а для хлопців у Софіївській школі – сільське господарство.

Уроки тривали по 55 хвилин; між ними була перерва 5–10 хвилин, а поміж 3 і 4 уроками – 30–35 хвилин (велика перерва на обід).

Як свідчить звіт Дніпровського повітового спостерігача, священника Олександра Попова, навчальний процес передбачав не одноманітне зазубрювання матеріалу, а детальне його пояснення вчителем. Уроки фізики проходили з демонстрацією відповідних дослідів. На уроках дидактики майбутні вчителі досконало оволодівали методиками викладання кожного навчального предмету. З кожного предмету вони виконували не тільки класні, а й домашні завдання.

Під час вивчення предмету «Землепорядкування» учням Софіївської школи на практиці роз'яснювали застосування того чи іншого сільськогосподарського інвентарю. Вони опановували знання та навички з садівництва, городництва, бджільництва. На пришкольній ділянці учні висаджували помідори, капусту, буряк, цибулю, огірки, редьку, редиску, моркву, картоплю. Практичні навички з бджільництва відпрацьовувались на шести вуликах.

На уроках рукоділля учениці Козаче-Лагерської школи оволодівали всіма видами вишивання, в'язання, крою, шиття білизни, платів, витончених виробів тощо. Крім того, дівчата опановували практичні навички садівництва в шкільному саду: висаджували дерева, квіти та доглядали за ними.

Вагоме місце в навчальному процесі обох шкіл посідало написання учнями протягом навчального року різноманітних повідомлень з історії, російської мови, Закону Божого, географії, дидактики. Їхня тематика та терміни складання обумовлювались на початку навчального року. У залежності від курсу учні мали здати від 12 до 20 творів. Для цього їм в допомогу працювали шкільні бібліотеки [26, арк. 12зв; 27, арк. 16].

Професійні навички майбутні вчителі відпрацьовували в місцевій «зразковій» однокласній церковнопарафіяльній школі, що, як правило, розміщувалась в одній будівлі з другокласною школою. При Козаче-Лагерській школі така ЦППШ мала чотири відділення, у яких у 1914-1915 н. р. навчався 91 учень [27, арк. 12зв].

Характеризуючи процес відпрацювання майбутніми учителями навичок методики викладання, повітовий спостерігач зазначав у своєму звіті, що спочатку учні відвідували уроки досвідчених учителів у «зразковій» ЦППШ, розбирали їх, а вже на третьому курсі протягом року мали дати декілька показових уроків з усіх навчальних предметів, під час яких були присутні однокурсники та учитель дидактики. Готуючись до такого «показового уроку», майбутній учитель мав підготувати план та детальний конспект уроку, який необхідно було погодити з учителем дидактики. Після такого педагогічного бенефісу однокурсники разом з учителем детально розбирали урок, коментуючи недоліки та даючи поради [26, арк. 14]. Як бачимо, проведення показових уроків було важливим етапом у визначенні готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності, що відіграло важливе значення під час складання випускних іспитів.

Для учениць третього курсу Козаче-Лагерської школи навчання закінчувалось 14 квітня, і до 1 травня вони складали випускні екзамени з дидактики, російської та церковнослов'янської мови, географії, співу, геометрії. За їхніми успішними результатами учениці отримували атестат та посвідчення на звання учительки школи грамоти [27, арк. 16зв].

У 1911 р. за рішенням Таврійської єпархіальної училищної ради в Козаче-Лагерській другокласній школі додатково було відкрито четверте відділення, де протягом одного року для випускниць другокласної школи здійснювалась підготовка на отримання звання учительки народної школи, що давало право вчителювати в однокласних церковнопарафіяльних школах [10, с. 1221].

Слушно відзначити, що високий рівень освітньої діяльності обох шкіл став підставою для їхньої участі у Всеросійській церковношкільній виставці, що з 11 травня по 20 червня 1909 р. проходила в Санкт-Петербурзі. В експозиції Козаче-Лагерської другокласної школи були представлені такі роботи учнів та педагогів: «Історична записка про школу. План шкільної садиби. Три фотографії. Один зошит з [церковно-]

слов'янським письмом. Письмові роботи: 6 творів, конспектів – 3 прим. Мапа Європейської Росії, геометричні тіла, програми літературно-вокальних вечорів – 3 прим. Роботи з рукоділля: зразки різноманітних швів, зразки мережек і вишивок по тютю, зразки заплата і штопань, складочок і мережев, панчохи, 1 зошит креслень білизни з рукоділля, дитяча сорочка, 5 предметів робіт з гарусу, 2 плаття, робота золотом і сріблом (ріжок з квітами), витончені роботи (у рамках)...» [12, с. 262]. Колектив Софіївської школи презентував на своїй вітрині: «Плани шкільних будівель – 3, фотознімки – 4, наочні посібники, опудала птахів і тварин – 8, письмові роботи, історичні записки, географічні мапи – 3, зразки учнівських робіт з переплетення – 3 прим.» [там само].

Учні обох шкіл проживали в пришкільному гуртожитку; місцевим учням дозволялося жити вдома. Навчання було платним, тому вихованці не отримували стипендії [17, с. 349]. За гуртожиток батьки учнів мали вносити 60 крб. на рік у Козаче-Лагерській, і 70–80 крб. – у Софіївській школах. З цієї платні учні забезпечувались не тільки ліжком, а й підручниками, письмовим приладдям, щоденним харчуванням, медичним обслуговуванням та послугами пралі.

Повітовий спостерігач так характеризував режим дня учнів обох шкіл:

06.30 – підйом, молитва, чай;

з 08.30 до 14.00 – уроки з 10-хвилинними перервами та великою перервою у 30 хвилин. Під час неї учениці Козаче-Лагерської школи снідали, а учні Софіївської школи – обідали;

о 14.30 учениці Козаче-Лагерської школи обідали, а учні Софіївської школи о 16.30 пили вечірній чай;

до 17.00 учні проводили час на свіжому повітрі за читанням книжок, порались у саду;

з 17.00 до 21.30 усі виконували домашнє завдання (перерва на вечерю о 19.30);

для молодших учнів «тиха година» розпочиналася о 22.00, для старших – о 23.00.

Щоденно з числа вихованців призначалися чергові, які слідували за чистотою навчальних приміщень, та помічники в їдальні й на кухні. Увесь день за поведінкою учнів та дотриманням ними режиму наглядав черговий учитель [26, арк. 14-14зв].

Окрема увага приділялася виховній роботі. Зокрема, при Козаче-Лагерській школі діяв хор дівчат. Наприклад, на хвилі патріотичних почуттів, пов'язаних з участю в Першій світовій війні, 8 березня 1915 р. на підтримку воїнів вихованки школи під керівництвом регента хору М. Ачкасова дали концерт для мешканців села та гостей. Програма концерту мала два відділення. Репертуар першого відділення складався переважно з творів духовної тематики: «Тут благодать» (болгарський розпів); «Покаяния отвержи ми двери» (музика Веделя), «Взбранной Воеводе» (музика Староруського), «Хвалите имя Господне» (музика Носова), «Велечит душа моя Господа» (однорідний хор, музика Феофана), «От юности моей» (музика Староруського), «Многолетие – Патриаршее». Друге відділення складалося з патріотичних мелодій і гімнів країн Антанти, що підкреслювало на той час приналежність Російської імперії до європейського військово-політичного союзу, а саме: Російський гімн (музика Львова), загальнослов'янський гімн (аранжування Чеснокова), гімни Франції, Великобританії, Бельгії (аранжування Астаф'єва), мелодії і хори з опери М. Глінки «Життя за царя» (аранжування Мироносицького, шість картин) [23, с. 371–372].

Важлива роль у житті обох шкіл відводилася релігійному вихованню. Щоденно зранку й увечері учні збиралися разом і читали молитви; відвідували в неділю та святкові дні службу. Двічі на рік усі учні мали причащатися та сповідатися в місцевій церкві.

Управління навчально-виховними та господарськими справами закладу здійснювала шкільна рада на чолі з завідуючим школи, до якої входили усі викладачі. У своїй діяльності шкільна рада керувалася вказівками училищної ради Святійшого

синоду [15, с. 28].

У залежності від кількості учнів, чисельність педагогічного персоналу різнилася. Наприклад, у Козаче-Лагерській школі в 1914–1915 н. р. педагогічний колектив налічував сім осіб і мав такий склад:

завідувач школи – священник Михайло Стрельбицький закінчив Таврійську духовну семінарію. Викладав Закон Божий;

старша учителька Ганна Невзорова закінчила курс Богословської церковноучительської школи. Викладала церковнослов'янську мову, історію, гігієну, чистописання;

учителька Ганна Косачова закінчила курс Дровненської церковноучительської школи. Викладала російську мову;

учителька Олександра Нікулушкіна закінчила курс Дровненської церковноучительської школи. Викладала арифметику, геометрію, фізику;

учителька Серафима Безобразова закінчила курс Дровненської церковноучительської школи. Викладала географію і дидактику;

учителька Ольга Зебницька закінчила Таврійське єпархіальне жіноче училище. Викладала співи;

учителька Віра Біла закінчила курси крою і шиття в Одесі. Викладала рукоділля.

Усі вчителі мали при школі безкоштовні квартири з меблями, опаленням, світлом та харчуванням. Їхня зарплата коливалася від 380 до 460 крб. на рік, і на жаль, була меншою ніж у земських учителів [21, арк. 15; 27, арк. 12].

У Софіївській ЦПШ у 1913 р. нараховувалось лише чотири учителі:

завідувач – священник Михайло Завадовський – закінчив курс Таврійської духовної семінарії;

старший учитель – Михайло Маложен – закінчив курс Олександропо-Миколаївської Полтавської церковноучительської школи;

учитель Сергій Модін закінчив курс Казанської духовної семінарії;

учитель Іван Богословський закінчив курс духовної семінарії [11, с. 384].

Як бачимо, педагогічний склад обох навчальних закладів певною мірою мав високий освітній рівень, зокрема завідувачі закінчили семінарію, більшість педагогів – церковноучительські школи, у яких і готували учителів для другокласних церковнопарафіяльних шкіл.

Треба зазначити, що призначення учителя до другокласних ЦПШ було вельми складною процедурою. Зокрема, кандидатуру учителя мав запропонувати або за пропозицією завідувача школи погодити повітовий спостерігач, а єпархіальний спостерігач повинен був її внести на затвердження єпархіальному архієрею. Така процедура могла розтягнутися в часі.

Попри те, що утримання другокласних шкіл здійснювалось державою, ситуація в них не завжди була зразковою. Як свідчить звіт повітового спостерігача, під час відвідування в листопаді 1914 р. Софіївської другокласної школи, інспектор бідкався, що в будівлі було багато розбитих шибок, шкільне подвір'я брудне, смітники переповнені, деякі ліжка учнів збиті з коротких дошок і не зручні для сну, класні дошки і учнівські лави розгойдані і непофарбовані [27, арк. 16].

Обидва навчальних заклади проіснували до 1 вересня 1917 р. На підставі постанови Тимчасового уряду від 20 червня 1917 р. «Про об'єднання з метою запровадження загального навчання учбових закладів різних відомств у відомстві Міністерства народної освіти» всі церковнопарафіяльні школи перейшли в підпорядкування Міністерства народної освіти, а інститути єпархіальних і повітових спостерігачів припиняли своє існування [24, с. 280]. На цій підставі Козаче-Лагерська і Софіївська другокласні церковнопарафіяльні школи були підпорядковані Дніпровському повітовому земству, яке своїм рішенням перетворило їх на звичайні початкові школи [20, арк. 18]. 5 грудня 1917 р. Центральна Рада видала закон, за яким парафіяльні та спеціальні церковні

школи підпорядковувались Генеральному секретаріату освіти.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що церковноосвітні заклади перебували під пильним наглядом різних контрольних інституцій. На початку XX ст. основні наглядові функції за різними типами церковнопарафіяльних шкіл були зосереджені в єпархіального та повітових спостерігачів.

За матеріалами звітів Дніпровського повітового спостерігача проаналізовано та висвітлено діяльність двох другокласних церковнопарафіяльних шкіл, що дало змогу розкрити маловідомі сторінки церковної освіти на Херсонщині.

Перспективним для подальшого науковому пошуку є аналіз щорічних звітів єпархіального та повітових спостерігачів різних українських єпархій щодо визначення основного кола питань, які піддавалися наглядовій діяльності, та їх порівняння для визначення спільної та індивідуальної специфіки.

Література:

1. Агаркова Н. О. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Science and Policy – Dialogue in Europe: proceedings of the Summer Science Symposium* (Tallinn, 01-03 August 2016). Tallinn, 2016. Р. 6–12.
2. Бричок С. Історія становлення та розвитку церковнопарафіяльних шкіл в Україні. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. Вип. 40. Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. С. 288–297.
3. Гончаров М. А., Плохова М. Г. Церковно-приходские школы и их место в подготовке учителей в России в конце XIX – начале XX в. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 4: Педагогика. Психология*. 2012. № 2 (25). С. 101–117.
4. Дворецкий Е. В., Козлов К. В. Институт епархиальных наблюдателей в системе регионального управления церковными школами в России в конце XIX – начале XX вв. *Научные ведомости БелГУ. Серия: История. Политология*. Белгород, 2015. № 19 (216). Выпуск 36. С. 110–114.
5. Дворецкий Е. В., Козлов К. В. Складывание системы управления церковными школами в России в 1884–1896 гг. *Научные ведомости БелГУ. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика*. Белгород, 2014. № 15 (186). Выпуск 31. С. 112–115.
6. Єрмак Г. Місце і роль православного духовенства у процесі морального виховання учнівської молоді у Таврійській губернії на початку XX ст. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: педагогіка*. 2013. № 1 (10). С. 207–212.
7. Житенев Т. Е. Церковно-приходские школы в России: 1884–1918 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. Наук: 07.00.02. М., 2004. 23 с.
8. Звіт про стан церковно-парафіяльних шкіл у Таврійській єпархії за 1914–1915 навчальний рік. 1913–1916 рр. 84 арк. ДААРК (Державний архів в Автономній Республіці Крим). Ф. 419. Оп. 1. Спр. 30.
9. Зузяк Т. Історичні витоки становлення другокласних церковно-приходських шкіл на Поділлі (кінець XIX – початок XX століття). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2017. Вип. 57. С. 263–270.
10. Из жизни Казачье-Лагерской второкласной школы. *Таврический церковно-общественный вестник*. 1911. 1 ноября. № 31. С. 1221–1224.
11. Именной список лиц, служащих по Церковно-школьному управлению, заведующих и учащих в церковно-учительских и второкласных школах на 1913 год. Санкт-Петербург: Училищный совет при Святейшем Синоде, 1913. VIII, 478 с.
12. Каталог Всероссийской церковно-школьной выставки (11 мая – 20 июня 1909 г.). СПб.: Синодальная типография, 1909. [2], 154, 374 с.
13. Коновалова Т. М. История развития церковно-приходских школ в России во второй половине XIX века. *Евразийский научный журнал*. 2016. № 12 (декабрь). URL: <http://journalpro.ru/articles/istoriya-razvitiya-tserkovno-prihodskikh-shkol-v-rossii-vo-vtoroy-pолоvine-xix-veka>
14. Красницкая Т. А. Управленческая структура церковно-школьной образовательной системы в Российской империи: последняя треть XIX – начало XX века. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории*

- и практики. Тамбов: Грамота, 2012. № 1 (15): в 2-х ч. Ч. I. С. 87–98. URL: <http://www.gramota.net/materials/3/2012/1-1/27.html>
15. Кузнецъ Т. В. Друтокласні та церковно-учительські школи духовного відомства на початку ХХ століття. *Уманська старовина*. 2016. Вип. 1. С. 25–30.
 16. Монакова О. А. Земская и церковноприходская школа в российской провинции: опыт взаимоотношений (1864 – 1917) (на материалах губерний Верхнего Поволжья). Шуя: Изд-во ФГБОУ ВПО «ШГПУ», 2012. 207 с.
 17. Отчет Таврического епархиального наблюдателя о состоянии церковных школ Таврической епархии в 1913–1914 учебном году (окончание). *Таврические епархиальные ведомости*. 1915. 1 ноября. № 31. С. 348–354.
 18. Перерва В. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – початок ХХ століття: забутий світ. Том 1. Загальна частина. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2014. 572 с.
 19. Петренко І. М. Церковнопарафіальні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884–1917 рр.). Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 161 с.
 20. Про вищі початкові школи й кошти на їх утримання в Таврійській губернії. 1918 р. 86 арк. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 740.
 21. Про стан церковно-парафіальних шкіл у Таврійській губернії за 1914–1915 р. 1915 р. 28 арк. ДААРК.Ф. 419. Оп. 1. Спр. 71.
 22. Прокопенко Р. Г. Церковно-приходские школы в системе начального народного образования в России в XIX – начале XX века: автореф. дис. ... канд. ист. наук. 07.00.02. Пятигорск, 2011. 28 с.
 23. С. Казачьи-Лагери. Днепр. Уезда. *Таврический церковно-общественный вестник*. 1915. 1 апреля. № 10. С. 371–372.
 24. Соколов А. В. Государство и Православная Церковь в России, февраль 1917 – январь 1918 гг.: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 Отечественная история. СПб., 2014. 810 с.
 25. Список церковно-приходских школ и школ грамотности в Таврической епархии. *Таврические епархиальные ведомости*. 1898. 1 августа. № 15. С. 950–966.
 26. Справа з доповідями про огляд церковно-парафіальних шкіл Дніпровського повіту. 1914–1915 р. 21 арк. ДААРК.Ф. 419. Оп. 1. Спр. 53.
 27. Справа з доповідями про стан церковно-парафіальних шкіл Дніпровського повіту за 1914–1915 р. 1915 р. 20 арк. ДААРК.Ф. 419. Оп. 1. Спр. 69.
 28. Яценко Р. В. Развитие церковно-приходских школ России (вторая половина XIX – начало XX века): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Волгоград, 2005. 23 с.

Honchar M. V., Kononchuk N. A.

TEACHERS' TRAINING IN SECONDARY SCHOOLS THROUGH THE OBSERVATION PRACTICE OF THE DNIPROVSKYI DISTRICT OBSERVER OF THE TAURIAN EPARCHY

The peculiarities of the institutional organization of the supervision of church schools at the end of the 19th – beginning of the 20th centuries, which were carried out by diocesan and district observers of church-parish schools, are characterized.

It is established that the district observer (usually from among local priests) inspected all types of church-parish schools, including secondary ones: reviewed their situation, provided advice on management and methodological issues; based on what he saw, he made a recommendation report, which he sent to the diocesan observer for generalization. As a result of the academic year, the diocesan observer summarized the materials of the inspection visits of the district observers and their own observations in a report submitted to the diocesan bishop and the diocesan school council.

In particular, the diocesan observer in the report summarized the status of the church school network, material, didactic and financial support, the qualitative composition of the teaching staff, the pupils' success, their health, expressed their views on the situation of individual schools (for example, the need for their closure) or evaluated the quality of teachers' work (noted progress or proposed dismissal).

On the basis of previously unpublished reports of the Dniprovskyi District Observer, organizational and pedagogical peculiarities of teacher education for literacy schools in the secondary church-parish schools of the Taurian Eparchy, operating in the Dniprovskyi District of Taurian

Province, were revealed: for women in the village of Kozachi Lageri and for men in the village of Sofiivka.

It is emphasized that in secondary schools, the educational process lasted three years. The pupils studied the Law of God, Russian and Church Slavonic, arithmetic, geometry, physics, history (which included Russian history and church history), church singing, calligraphy, didactics, and mastered the crafts. After completing education, the graduates received a school leaving certificate and a teacher's certificate.

Key words: diocesan, district observer of church-parish schools, Taurian Eparchy, Taurian Province, ecclesiastical education, state control (supervision) in the sphere of education.

Дата надходження статті: «24» вересня 2019 р.

УДК 378:656.2-051(477.7)(09)»19/20»(043.3)

Коваленко О. М.*

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЗАЛІЗНИЧНИКІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ II ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті окреслено джерельну базу проблеми підготовки майбутніх залізничників у навчальних закладах Півдня України II половини XX – початку XXI століття. У цьому контексті проаналізовано радянський період та період незалежності України. Виділено дві групи в джерельній базі проблеми підготовки майбутніх залізничників: 1) праці, які вийшли друком у 1950-1990 роках, тобто в радянський період; 2) праці періоду незалежності України (1991–2019 рр.).

Першу групу розподілено на дві частини: 1) праці 50-х – кінця 70-х років XX століття; 2) праці кінця 70-х років XX століття – 1990 року. Охарактеризовано кожен групу та виявлено, що перша частина – це праці, що стосуються професійно-технічної та середньої спеціальної освіти, які публікувалися представниками педагогічних наук. При цьому вчені почали досліджувати архівні матеріали, що призвело до появи перших узагальнювальних праць з історії професійно-технічної освіти. Друга частина праць засвідчує переосмислення в суспільстві шляхів розвитку професійно-технічної та середньої спеціальної освіти, що зумовлене низкою законодавчих актів та постанов у цій галузі. У цих працях зверталася увага на зміст навчання та удосконалення професійної підготовки кадрів. З'явилися роботи щодо розвитку мережі навчальних закладів та інтенсифікації навчально-виховного процесу.

Другу групу також розподілено на дві частини, а саме: 1) праці 1991–2000 років; 2) праці початку 2000-х – 2019 року. Виявлено особливості першої частини праць другої групи, а саме: зниження дослідницького інтересу до питань освіти; поява праць, які присвячені системі професійно-технічної освіти не тільки на державному рівні, а й з урахуванням регіональних особливостей. Друга частина цієї групи засвідчує підвищення інтересу до удосконалення системи професійно-технічної освіти, зростання уваги до галузевої професійно-технічної освіти.

Зроблено висновок, що питання підготовки майбутніх залізничників у навчальних закладах Півдня України в радянський період та період незалежності України не вивчалася як проблема окремого дослідження та потребує подальшого комплексного вивчення.

Ключові слова: історіографія дослідження, підготовка майбутніх фахівців, майбутні залізничники, Південь України, навчальні заклади.

Історичне минуле є невід'ємною частиною сучасності. Без усвідомлення та аналізу історичних подій, зокрема II половини XX – початку XXI століття, неможливий повний та всебічний розвиток суспільства. У цей період відбувалися докорінні зміни в системі

*© Коваленко О. М.